

Ρητορική και διαλεκτική στην επιστήμη

Αν ανατρέξει κανείς στην ηπειρωτική και ιδίως τη γερμανική βιβλιογραφία σχετικά με τη ρητορική της επιστήμης, θα διαπιστώσει πως παραμένει σχετικά περιορισμένη, ακόμα και μετά τη διεθνή ανάδειξη αυτής της θεματικής εντός της κατεύθυνσης που αποδόθηκε ως ρητορική στροφή. Σε αντιδιαστολή με μια πραγματικά ανθούσα παραγωγή, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, η βιβλιογραφία αυτή μοιάζει να κινείται μεν διστακτικά προς τα ζητήματα που συνδέονται με τις ιδιαίτερες, εσωτερικές αξίες της επιστήμης, να αγνοεί όμως, επιδεικτικά σχεδόν, το ζήτημα της πειθούς και των λογικών προϋποθέσεων εξασφάλισής της αλλά και εκείνο της επιστημονικής επιχειρηματολογίας και των απαιτήσεών της. Ενώ δηλαδή συνεχίζεται μια παράδοση που καθιστά προβληματική –και καταλυτικής σημασίας για την ίδια την εγκυρότητα του επιστημονικού λόγου– τη διασφάλιση όρων όπως η εννοιολογική καθαρότητα, η σαφήνεια, η συνοχή ή η γενίκευση και επομένως πρωτίστως η ελεγκσιμότητα του γλωσσικού υλικού της επιστήμης, η εκφρασμένη δια του κειμένου πρόθεση κινητοποίησης του ενδιαφέροντος του αποδέκτη, ακροατή ή αναγνώστη, για το περιεχόμενο του κειμένου παραμένει στη σκιά.

Είναι βεβαίως η σκιά που ρίχνει μια παράδοση ιδιότροπου θετικισμού, ενός θετικισμού που θέτει ρητά σε προτεραιότητα την επίτευξη σαφούς και λογικής πραγμάτευσης του αντικειμένου αν και εμμένει στην προτεραιότητα της εμπειρικής θεμελίωσης ή και του ανεστραμμένου θετικισμού ποππεριανού τύπου που αποφεύγοντας την κακοτοπία μιας ενδεχόμενης ρητορικής όψης της θεωρητικής ανακατασκευής αποδίδει, ενάντια σε οτιδήποτε μπορεί να σημασιοδοτεί η προτεραιότητα της θεωρίας, στην ερευνητική ανακάλυψη τη λογική και όχι στην εννοιολογική έκθεση. Είναι η ίδια σκιά που ρίχνει και η μετάφραση των όρων της μαρξικής διάκρισης μεταξύ μεθόδου έρευνας και μεθόδου έκθεσης από τον Ράιχενμπαχ σε καθαρούς όρους λογικού θετικισμού εντός της διάκρισης μεταξύ ανακάλυψης και δικαιολόγησης – και λέω δικαιολόγησης και όχι θεμελίωσης για να είναι σαφές πώς εδώ το υπαινισσόμενο στοιχείο της πειστικότητας απωθείται στη φαινομενική ουδετερότητα ορθής σύνδεσης προτάσεων.

Είναι όμως και μια άλλη σκιά. Κι αυτή πέφτει πάνω στο σύνολο της παραγωγής επιστημονικών κειμένων, ασχέτως δηλαδή των περισσότερο ή λιγότερο αυθόρμητων επιστημολογικών αντιλήψεων των συγγραφέων. Αν στην από κει πλευρά του Ατλαντικού η επιστημονική γραφή αποτελεί αντικείμενο εκπαίδευσης ήδη

προπτυχιακών φοιτητών και τα εξειδικευμένα προπαιδευτικά εργαστήρια εισάγουν συστηματικά, ίσως και με υπερβολή, στη σύνταξη επιστημονικών κειμένων, στην από εδώ πλευρά σπανίως θα αντιληφθεί κανείς καν την ύπαρξη ανάλογου μελήματος σε φυσικοεπιστημονικές δημοσιεύσεις αλλά και στο πεδίο της κοινωνικής έρευνας.

Πρόκειται για άρνηση αναγνώρισης του κρίσιμου χαρακτήρα της ίδιας της επιδίωξης κατανόησης του αναγνώστη ή ακροατή και πολύ περισσότερο της πρόνοιας για την εκ μέρους του παρακολούθηση αλλά και αποδοχή των πορισμάτων όσων παρουσιάζονται στο κείμενο. Πρόκειται επομένως για άρνηση της κρισιμότητας της επιστημονικής επιχειρηματολογίας, γι αυτό άλλωστε ήδη ο ορισμός της ως τέτοιας δύσκολα γίνεται αποδεκτός.

Αυτή η σκιά μοιάζει να προέρχεται από τον ευρύτερο πολιτισμικό ορίζοντα του ηπειρωτικού επιστημονικού λόγου. Κι αυτόν κατά πρώτο λόγο τον διαμόρφωσε ένας γενικευτικά εκλαϊκευμένος καντιανισμός. Η απόρριψη της ρητορικής εντός της επιστήμης συνδέεται, σύμφωνα με τους ελάχιστους μελετητές που ασχολήθηκαν με το θέμα,ⁱ με την καντιανή μεταχείριση της τέχνης του λόγου, της ρητορείας ως εν τέλει παραπλάνησης και επομένως ως ευρισκόμενης εκτός λογικής.

Θυμίζω τη διατύπωση στην *Κριτική της κριτικής δύναμης*: «Η ρητορική, εφ' όσον εννοείται μ' αυτήν η τέχνη να πείθουμε, δηλαδή να παραπλανούμε μέσω της ωραίας επίφασης (...), και όχι απλώς η ευφράδεια, είναι μια διαλεκτική, η οποία δανείζεται από την ποίηση μόνον όσα είναι αναγκαία, για να κερδίσει τα πνεύματα υπέρ του ομιλητή πριν ακόμα διαμορφώσουν γνώμη και επίσης για να τους αφαιρέσει την ελευθερία τους».ⁱⁱ Οι μηχανισμοί της πειθούς, καταλήγει ο Καντ, «καθώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν εξ ίσου και για τον εξωραϊσμό ή την κάλυψη των ελαττωμάτων και της πλάνης, δεν μπορούν να εξαλείψουν εντελώς την κρυφή υποψία περί μιας τεχνητής εξαπάτησης».ⁱⁱⁱ

Σε ότι αφορά την πιο στενά γερμανική παράδοση παραγνώρισης της ρητορικής, εδώ ρόλο φαίνεται να έχει παίξει και η μάλλον αμφίσημη ερμηνεύσιμη στάση του Χέγκελ, ο οποίος, αν και χωρίς να την καταγγέλλει, αναπαράγει μια μάλλον αρνητική εικόνα για τη ρητορική, αποδίδοντάς της πρακτική χρησιμότητα – ανήκει, μας λέει στην πρόζα, εξυπηρετώντας τον πρακτικό τελικό σκοπό^{iv} – και εν τέλει εργαλειακή ουδετερότητα, στην υπηρεσία θεμελίωσης των αποφάνσεων. Η ρητορική αποτελεί για την εγγελιανή φιλοσοφία μια παραχώρηση στην οποία προβαίνει ο λόγος εξαιτίας της αδυναμίας του ακροατή, όταν και όπου δεν αναλαμβάνει την κοπιαστική εργασία της έννοιας, όπως την απαιτεί από τον σκεπτόμενο η καθαρή επιστήμη.^v

Το παράδοξο είναι πως από αυτές ακριβώς τις δύο φιλοσοφικές παραδόσεις προέρχεται η συστηματική ενασχόληση με το ζήτημα της έκθεσης και μεθοδικής ανάπτυξης των εννοιών, που θα καθορίσει σε πολύ μεγάλο βαθμό την επιστημολογική έρευνα εντός των κοινωνικών επιστημών, σφραγίζοντας όχι μόνο ό,τι συνδέεται με κριτικά και διαλεκτικά μεθοδολογικά σχήματα αλλά και οτιδήποτε αναδείχτηκε ως ρητορική διάσταση του επιστημονικού λόγου στη σύγχρονη συζήτηση.

Θα προσπαθήσω στη συνέχεια να χαρτογραφήσω αυτά τα δυο πεδία, ξεκινώντας από την κοινή τους αναφορά στην έννοια της έκθεσης ή αναπαράστασης.

Συναντάμε την πρώτη συστηματική χρήση του όρου στην *Κριτική της κριτικής δύναμης*, σύμφωνα με την οποία η *Darstellung* συνίσταται σε μια διαδικασία εντοπισμού, συγκρότησης ή και αποκατάστασης της εποπτείας που αντιστοιχεί σε μια έννοια, η οποία έτσι κρίνεται ως προς τη γνωστική της αξία. Η διαδικασία αυτή καταγράφεται ως *exhibitio* ή *υποτύπωσις*.^{vi} Διακρίνεται δε σε *σχηματική*, όταν αναφέρεται σε μια έννοια του νου για την οποία προσδιορίζεται η αντίστοιχη εποπτεία, και σε *συμβολική*, όταν σε μια έννοια του Λόγου αποδίδεται μια εποπτεία η οποία δεν της αντιστοιχεί.^{vii} Αυτός ο προσδιορισμός της *υποτυπώσεως* σηματοδοτεί την αντιστροφή της προγενέστερης σύλληψης της εννοιολογικής ανάπτυξης. Η έκθεση ορίζεται πλέον ως κίνηση από την έννοια στην εποπτεία, κάτι που έχει αποφασιστική σημασία για την ένταξη αυτού του προβληματισμού στη συζήτηση περί επιστημονικής μεθόδου και επιστημονικής επιχειρηματολογίας – ήδη ως συστηματική αναφορά σε έναν μεθοδολογικό κανόνα κατασκευής, κανόνα που συνδέει τη λογική λειτουργία της υποτυπώσεως με εκείνη του σχηματισμού.

Η καντιανή σύλληψη του «σχήματος» στην πρώτη *Κριτική* διαμορφώνει μια μεθοδολογία απόδοσης σημασιών σε έννοιες. Το «σχήμα» επιτρέπει στις έννοιες να βρουν εφαρμογή στα φαινόμενα, υπάγοντας τα δεύτερα στις πρώτες.^{viii} Χωρίς το σχήμα, που αποτελεί προϊόν της φαντασιακής δύναμης, η έννοια δεν έχει πρόσβαση στην εμπειρική και αισθητηριακή εποπτεία. Το σχήμα δεν είναι όμως εικόνα, αλλά, όπως εμφαστικά σημειώνει ο Καντ, «παράσταση μιας μεθόδου»^{ix} που οδηγεί στην αναπαράσταση μιας έννοιας σε μια εικόνα. Αυτή την παράσταση μιας «γενικής διαδικασίας της φαντασιακής δύναμης», που εξασφαλίζει σε μια έννοια την εικόνα

της, είναι που ορίζει ο Καντ ως «σχήμα».^x Και στην περίπτωση όμως μιας καθαρής διανοητικής έννοιας, στην οποία δεν μπορεί να αποδοθεί εικόνα, το σχήμα παραμένει μοναδική σύνδεση με την εποπτεία. Εδώ συνιστά μια διαδικασία «σύνθεσης» φαινομένων, βάσει του κανόνα νοηματικής ενοποίησης που εκφράζεται στην ίδια την κατηγορία.^{xi}

Το ενδιαφέρον της καντιανής προβληματικής έγκειται στη ριζική της διαφορά από κάθε εκδοχή αντιστοίχισης. Η φαινομενικά απλή, ευθύγραμμη και συνήθως “αντανακλαστική” σύνδεση του γενικού με το ειδικό, αλλά και του εννοιακού με το παραστασιακό προσδιορίζεται εδώ ως διαδικασία, αλλά και μέθοδος. Στην ίδια την έννοια ενυπάρχει η πρόβλεψη μιας διανοητικής μεθοδικής διαδικασίας δια της οποίας δημιουργείται η σύνδεση μεταξύ έννοιας και παράστασης. Η έννοια υπόκειται επομένως σ’ αυτή τη μεθοδολογική επιταγή (του «σχηματισμού»), από την οποία εξαρτάται η πραγματοποίησή της, καθώς πραγματοποίηση μιας έννοιας δεν είναι παρά η υπαγωγή σ’ αυτή μιας κατάστασης πραγμάτων, που αν δεν είναι ήδη δεδομένη θα πρέπει προς το σκοπό αυτό να κατασκευαστεί (όπως στην περίπτωση των μαθηματικών) ή να ανακατασκευαστεί (όπως στην περίπτωση των εμπειρικών κρίσεων της φυσικής).^{xii} Η έννοια παραπέμπει λοιπόν σ’ ένα τέτοιο *κατασκευαστικό* η και *ανακατασκευαστικό* πλαίσιο, φέρει τους προσδιορισμούς που τη συνδέουν με την παράσταση, και κατ’ αυτόν τον τρόπο της εξασφαλίζουν μια σημασία. Οι εμπιερχόμενοι αυτοί προσδιορισμοί συγκροτούν την ενότητα ενός κατασκευαστικού κανόνα: καθοδηγούν βήμα προς βήμα την (ανα)κατασκευή της κατάστασης πραγμάτων που θα υπαχθεί στην έννοια. Στο εσωτερικό της έννοιας λειτουργούν όμως ταυτόχρονα και ως συγκεκριμένοι μεθοδολογικοί περιορισμοί ή ως όρια χρήσης της έννοιας,^{xiii} σαν να αντανακλούν κάποιους κανόνες “εφαρμογής” της.

Η προβληματική που συγκροτείται βάσει μιας τέτοιας σύλληψης της διαδικασίας έκθεσης ως κατασκευής, ή, όπως θα την προσδιορίσει αργότερα και ο λογικός θετικισμός, ως λογικής ανακατασκευής, αποκτά βεβαίως μια διακριτή φυσιογνωμία, εντασσόμενη στον πυρήνα της εγγελιανής διαλεκτικής μεθόδου. Η έκθεση καθίσταται πλέον μεθοδική ανάπτυξη, εκδίπλωση των πολλαπλών πτυχών μιας κατηγορίας και διαρκώς πληρέστερη ανασυγκρότηση εννοιολογικών σχέσεων. Από τη *Λογική* γνωρίζουμε πώς η αρχή ως απόλυτη, αφηρημένη, αδιαμεσολάβητη αλλά και εσωτερικά αντιθετική μπορεί να καταστεί ο γενετικός σχεδόν πυρήνας όλων όσα θα προκύψουν και θα συσταθούν στην πορεία μιας μεθοδικής έκθεσης, που πλέον θα

παρακολουθεί τις διαδοχικές κινήσεις άρσης των αναδεικνυόμενων αντιφάσεων. Σε κάθε τέτοιο στάδιο της έκθεσης, όλες οι προηγουμένως μερικώς προσδιορισμένες έννοιες θα πρέπει να επανοριστούν, καθώς πλέον αποκτούν νέους, πιο συγκεκριμένους προσδιορισμούς, νέες συνδέσεις και νέες αναφορές.^{xiv}

Υπάρχει όμως και μια λιγότερο γνωστή αναφορά του Χέγκελ στο ζήτημα της αρχής και της έκθεσης, που συνδυάζει υποδειγματικά την οπτική της διαλεκτικής με εκείνη που πλέον, χωρίς τις προκαταλήψεις της ιδεαλιστικής παράδοσης και βάσει όλων όσα ανέδειξε η σύγχρονη θεώρηση της επικοινωνίας, θα πρέπει να αποδώσουμε στη ρητορική. Πρόκειται, κι αυτό δεν είναι βέβαια διόλου τυχαίο, για το υπόμνημα που καταθέτει ο Χέγκελ σχετικά με την παράδοση μαθημάτων φιλοσοφίας στα γυμνάσια της Βαυαρίας και μάλιστα για το σχετικό με τη μέθοδο κεφάλαιο αυτού του σύντομου περί διδακτικής κειμένου. Μας λέει εκεί ότι η αφετηρία θα μπορούσε να είναι το δεδομένο δια των αισθήσεων, το συγκεκριμένο, οπότε η παρουσίαση ή έκθεση θα οδηγούσε αναλυτικά στο αφηρημένο. Αν και αυτή η πορεία μοιάζει φυσικότερη, συνεχίζει, δεν είναι η επιστημονική. Η επιστήμη, καθώς είναι το αντίστροφο του φυσικού, απαιτεί να αρχίζουμε με το αφηρημένο, το καθαρό – κι αυτή η οδός αποδεικνύεται ορθότερη αλλά και πιο βαθιά.^{xv}

Παρά τις μέχρι εξαντλήσεων σχολιασμένες διαφορές της μαρξικής από την εγγελιανή διαλεκτική (κυρίως σε ό,τι αφορά τις συνέπειες αυτής της ιδιότυπης τελεολογίας της αρχής), οι βασικές αναφορές της μεθόδου έκθεσης παραμένουν οι ίδιες και στον Μαρξ. Ενάντια στο θετικισμό της εποχής του διατυπώνει την οικεία διάκριση: «πρέπει», γράφει, «να ξεχωρίζουμε τυπικά τον τρόπο της έκθεσης από τον τρόπο της έρευνας. Η έρευνα έχει να κατακτήσει το υλικό στις λεπτομέρειές του, να αναλύσει τις διάφορες μορφές της εξέλιξής του, και να εξιχνιάσει τον εσωτερικό δεσμό τους. Μόνο όταν ολοκληρωθεί αυτή η εργασία, μπορεί να εκτεθεί αντίστοιχα η πραγματική κίνηση».^{xvi}

Στο δε περίφημο μεθοδολογικό κεφάλαιο της εισαγωγής στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* ο Μαρξ διευκρινίζει σχετικά με τον τρόπο της επιστημονικής έκθεσης – και σε άμεση σχέση με την προπαιδευτική πορεία που προτείνει ο Χέγκελ για την παρουσίαση της φιλοσοφίας– ότι, ενάντια στην εύλογη αλλά και επιφανειακή αντίληψη του πράγματος, η «επιστημονικά ορθή μέθοδος» συνίσταται σε μια συνθετική πορεία από τους «απλούστατους προσδιορισμούς», τις «πιο ισχνές αφαιρέσεις» και τις «πιο απλές έννοιες» στο συγκεκριμένο «ως συνόπιση πολλών

προσδιορισμών, άρα ενότητα του πολλαπλού». Έτσι, αντίθετα με την αναλυτική φορά της έρευνας, κατά την επιστημονική μεθοδική έκθεση «οι αφηρημένοι προσδιορισμοί οδηγούν στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου με τη σκέψη».^{xvii}

Έχω, με άλλη ευκαιρία, διατυπώσει και κατά το μέτρο των δυνατοτήτων μου ελέγξει επί του μαρξικού έργου, την υπόθεση ότι η διαδικασία έκθεσης που αντιστοιχεί στη παραπάνω σύλληψη συμμετέχει καθοριστικά στην πορεία της έρευνας. Κι επίσης ότι αυτή η ιδιότροπη αλλά μη αναιρέσιμη σύνδεση προσδιορίζει το περιεχόμενο της πολλαπλά παρεξηγημένης «διαλεκτικής μεθόδου».

Ο διαλεκτικός χαρακτήρας του μαρξικού τρόπου έκθεσης έγκειται στην ανάδειξη εντός αυτής του διττού χαρακτήρα των σχέσεων που ανασυγκροτεί δια της ανάπτυξης των εννοιών της. Το πραγματικό ως διφυές είναι αυτό ακριβώς που εκτίθεται και γίνεται παραστάσιμο στην θεωρητική ανακατασκευή.

Η υπ' αυτή την έννοια διαλεκτική έκθεση οδηγεί την έρευνα, πράγμα που κατά κανόνα επισκιάζεται από την ίδια τη μαρξική διατύπωση, που υποβάλλει μια εικόνα διαδοχής, σαν η έκθεση να ακολουθεί την έρευνα μετά την ολοκλήρωση της τελευταίας. Η πλοκή της επιχειρηματολογίας του ίδιου του Μαρξ και η διάρθρωση του συνολικού έργου του, μοιάζουν όμως να επιβεβαιώνουν ότι η πορεία δεν είναι μια ευθεία και σταδιακή μετάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, όχι μόνο γιατί τα σημεία αλλαγής της πορείας είναι εμφανή και κατέχουν στρατηγική θέση στην οικοδόμηση του κειμένου, αλλά κυρίως επειδή η μαρξική έρευνα θα ήταν αδιανόητη χωρίς τις κριτικές έννοιες που παράγονται μέσα από το διάλογο που οργανώνεται στη διαδικασία της έκθεσης μεταξύ του υφιστάμενου και του υπό συγκρότηση νέου Παραδείγματος. Είναι η έκθεση που αποσαφηνίζει, νοηματοδοτεί και ελέγχει τις έννοιες που καθίστανται εργαλεία της έρευνας και χωρίς τις οποίες η έρευνα θα ήταν κυριολεκτικά τυφλή.

Η παλινδρόμηση μεταξύ ανάλυσης και σύνθεσης, έρευνας και έκθεσης δεν είναι ευκαιριακό φαινόμενο και δεν εξυπηρετεί «μόνο» τις διδακτικές απαιτήσεις μιας παρουσίας.

Οι κριτικές έννοιες, που αποσαφηνίζονται, νοηματοδοτούνται και ελέγχονται στη διαδικασία της έκθεσης και ανάπτυξής τους, παράγονται εκεί που η διαδικασία αυτή συμπλέκεται αδιαχώριστα με εκείνη της έρευνας. Κι αυτό γιατί τα κρίσιμα σημεία καμπής της επιχειρηματολογίας, εκείνα δηλαδή στα οποία, μετά τον εντοπισμό του πλήρους αδιεξόδου ή της μη αναιρέσιμης αντίφασης το κείμενο μάς καλεί να ξαναπιάσουμε το νήμα από μια άλλη άκρη, αποτυπώνουν μια αναγκαία κίνηση της

ίδιας της έρευνας, μια κρίσιμη μεταβολή της ίδιας της ερευνητικής προσέγγισης του Μαρξ, πράγμα που άλλωστε γνωρίζουμε από την προϊστορία της συγγραφής του *Κεφαλαίου*. Είναι η μέχρι εκείνο το σημείο έκθεση που στρέφει τον Μαρξ στο να «ξαναδεί» το υλικό του υπό το πρίσμα του διαπιστωμένου αδιεξόδου και να εξαγάγει από τη νέα επεξεργασία μια κρίσιμη κριτική έννοια-εργαλείο. Η νέα έννοια εξάγεται ερευνητικά υπό την καθοδήγηση των μέχρι στιγμής αποτελεσμάτων της έκθεσης και *υπέρ* της έκθεσης. Γιατί εντός αυτής θα αποσαφηνιστεί, θα νοηματοδοτηθεί και θα ελεγχθεί, αποκτώντας τις συνδέσεις που την προσδιορίζουν στο υπό συγκρότηση εννοιολογικό πλαίσιο. Αλλά και από την άλλη πλευρά, η έννοια που εντάσσεται στο ήδη υπάρχον πλαίσιο κρίνεται ως προς τη συνεισφορά της στην ανακατασκευαστική επάρκεια αυτού του πλαισίου («ταιριάζει στα πράγματα;», «τα αποδίδει;»). Αυτός ο έλεγχος παραπέμπει πάλι στην έρευνα, γιατί μόνο εκεί μπορεί να διεξαχθεί: με την εφαρμογή των διαπιστώσεων και τη χρήση των νέων εννοιών σε νέο υλικό, σε νέα προβλήματα. Κατ' αντιστροφή της διατύπωσης που χρησιμοποίησα προηγουμένως θα μπορούσα επομένως να πω πως και η έρευνα καθοδηγεί την έκθεση και μάλιστα με μια πολύ ισχυρή έννοια, εκείνη του προσανατολισμού της ανακατασκευής που υλοποιείται με την τελευταία: η έκθεση αποσκοπεί στην απόδοση μιας πραγματικότητας που ως προϋποτιθέμενο όλο αποτελεί αναγκαία και σταθερή αναφορά της πορείας της. Μόνο που η διαπίστωση της «πιστότητας» της απόδοσης, μακράν από κάθε εμπειριστικό αυθορμητισμό, παραπέμπει πάντα σε πραγματική έρευνα. Στο σύνολό της επομένως η κριτική ανακατασκευή ενός συνόλου πραγματικών σχέσεων (και μάλιστα τόσο περισσότερο όσο αυξάνεται η περιπλοκότητά τους) δεν μπορεί να αποφύγει τη συνεχή μετάβαση από την έρευνα στην έκθεση και αντιστρόφως και η παλινδρόμηση αυτή αποτυπώνεται στην ίδια τη στρατηγική του κειμένου, επανενσωματώνεται στην έκθεση.

Η πορεία αυτή χαρακτηρίζει και άλλες διαλεκτικές παραδόσεις και πρωτίστως τη φρουϊδική θεωρία, που επίσης αναδύθηκε ενάντια σε ό,τι κληρονόμησε, προτείνοντας έναν νέο τρόπο σχηματισμού επιχειρημάτων και κυρίως ένα πλήρως καινοτόμο τρόπο ελέγχου των αποφάνσεων που διατυπώνει. Ως διαλεκτική θα πρέπει δε να εκληφθεί με κάθε κριτήριο, καθώς και στο διττό χαρακτήρα των πραγματικών καταστάσεων και των όρων που τις αποδίδουν εμμένει και την ίδια κριτική και ανακατασκευαστική μέριμνα για τον τρόπο έκθεσης επιδεικνύει. Στον Φρόυντ οφείλουμε άλλωστε και την καθαρότερη σύνδεση αυτής της παράδοσης με εκείνη που, μέσω ενός διδακτικού ή

επικοινωνιακού μελήματος κατανοησιμότητας θα οδηγήσει στη σημερινή πρόσληψη της νέας ρητορικής εντός της επιστημολογίας. Η περιγραφή της μεθόδου έκθεσης που ρητά υιοθετεί ο ίδιος ο Φρόντ^{xviii} είναι υποδειγματική ακριβώς επειδή αποσαφηνίζει το πιο κρίσιμο σημείο για την επιστημονική ρητορική: την αναπαραγωγή της παλινδρομικής εναλλαγής μεταξύ έκθεσης και έρευνας εντός της ίδιας της έρευνας, εντός δηλαδή ενός κειμένου που αξιώνει όχι μόνο να ενδιαφερθούν οι αναγνώστες για το αντικείμενό του αλλά και να παρακολουθήσουν τα επιχειρηματολογία του ως πλοκή που τους προσκαλεί στο επιστημονικό εργαστήριο.

Πράγματι, η επονομαζόμενη «νέα ρητορική» που βρήκε τόσο εύφορο έδαφος στην Αμερική ανέδειξε ως καθήκον αυτού του κλάδου την ανάλυση της αποτελεσματικότητας στη χρήση της γλώσσας εντός της επιστήμης. Αυτό είχε ως συνέπεια τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον παραγωγό του κειμένου στον αποδέκτη του. Το ζητούμενο είναι πλέον αν το αποτέλεσμα της επιχειρηματολογίας «φτάνει» στον ακροατή ή αναγνώστη, αν αυτός καταλαβαίνει, αν μπορεί να παρακολουθήσει τον συγγραφέα, ή ομιλητή. Σημειώνεται έτσι μια αντιστροφή της εγγεγραμμένης επιταγής. Δεν είναι πλέον ο αναγνώστης που απαιτείται να πληροί τις απαιτήσεις της επικοινωνίας ή της κοπιαστικής εργασίας με τις έννοιες, αλλά ο συγγραφέας ή μάλλον το κείμενο. Το κείμενο καλείται να ενσωματώσει μια επιτυχή στρατηγική πρόσληψής του.

Προϋπόθεση της ιδιοποίησης μιας γνώσης ήδη υφιστάμενης μεν, αλλά καινούργιας για τον αποδέκτη της, είναι η δυνατότητα του αναγνώστη ή ακροατή να παρακολουθήσει την κατασκευή του συγγραφέα. Κι αυτό θέτει βεβαίως συγκεκριμένες «οδηγητικές» απαιτήσεις στο κείμενο, στο τρόπο με τον οποίο ο ερευνητής-συγγραφέας παρουσιάζει ή εκθέτει τα πορίσματά του. Η επιστημονική έκθεση υπόκειται επομένως –πέραν όσων προκύπτουν από τη λογική και εννοιολογική οργάνωση του υλικού– και στον όρο να εξασφαλίζει τη δυνατότητα του αναγνώστη να την παρακολουθήσει.

Για το συγγραφέα-ερευνητή, που απευθύνεται στα μέλη της επιστημονικής του κοινότητας, οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί η έκθεσή του ώστε να διασφαλίζεται αυτός ο όρος δεν είναι πολλές. Θα πρέπει πρώτα απ' όλα να δείχνει πειστικά ότι το ζήτημα που θέτει αποτελεί πραγματικό πρόβλημα που αξίζει να επιλυθεί από την επιστήμη του, να κάνει δηλαδή σαφή τον επιστημονικό χαρακτήρα

του ερωτήματος που θέτει και να εξηγεί σε τι συνίσταται η λύση που έδωσε ή ακόμη απλούστερα τι έλυσε και γιατί αυτή του η συμβολή έχει σημασία για την επιστήμη του. Θα πρέπει επίσης, για να θεμελιώσει το ερώτημά του, αλλά και την ίδια την εξήγηση ή ερμηνεία που προσφέρει, να περιγράψει με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η εργασία του και από το οποίο ξεκινά η πορεία επίλυσης – το πλαίσιο από το οποίο αντλεί τα εννοιολογικά του εργαλεία και εντός του οποίου παράγει ή «κατασκευάζει» νέες έννοιες. Θα πρέπει, τέλος, να παρουσιάζει την «ανακατασκευαστική» διαδρομή που οδηγεί στην εξήγηση του υπό εξέταση ζητήματος – στην πλήρωση του κενού που εντοπίστηκε με την αρχική θέση του προβλήματος. Η τελευταία αυτή παρουσίαση δεν πρέπει όμως να πληροί μόνο τους όρους συστηματικότητας, εννοιολογικής ακρίβειας και συνέπειας, εσωτερικής συνοχής, ορθότητας λογικών πράξεων ή θεμελιώσης επιχειρημάτων και εννοιολογικών συνδέσεων, δηλαδή τους όρους που το εκάστοτε επιστημονικό παράδειγμα θέτει ως προς την «επίλυση γρίφων»^{xix} στο εσωτερικό του και βάσει των οποίων η αντίστοιχη επιστημονική κοινότητα ελέγχει την πληρότητα της κατασκευής. Θα πρέπει επίσης να πληροί και τους όρους που υπαγορεύονται από την απαίτηση διυποκειμενικής ελεγχιμότητας της κατασκευής. Κι αυτό σημαίνει ότι ο συγγραφέας θα χρειαστεί αφενός να παραθέτει οτιδήποτε είναι απαραίτητο στον αναγνώστη του ώστε να επαναλάβει νοητικά και πρακτικά την πορεία που εκείνος ακολούθησε ερευνητικά (μεθοδολογικά εργαλεία, τεκμήρια και πηγές δεδομένων) και αφετέρου να προνοεί για τη δυνατότητα του αναγνώστη να τον παρακολουθήσει, για την καθοδήγησή του.

Επομένως η «ανακατασκευαστική» διαδρομή οδηγεί στην εξήγηση ή ερμηνεία αλλά οδηγεί και τον αναγνώστη.

Οι απαιτήσεις της δεν είναι μεγάλες όταν ο αναγνώστης, ως μέλος της ίδιας επιστημονικής κοινότητας, ήδη γνωρίζει το θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο αντλούνται οι έννοιες και στο οποίο εντάσσεται η νέα κατασκευή. Κατέχει δηλαδή τα απαραίτητα βασικά εργαλεία και ζει στον ίδιο «κόσμο» με το συγγραφέα. Ο τελευταίος δεν είναι επομένως αναγκασμένος να οικοδομήσει κάποια «γέφυρα», να εισαγάγει τον αναγνώστη στο δικό του «κόσμο», να ξεκινήσει από τις θεμελιώδεις πρώτες έννοιες του κλάδου ή του «παραδείγματός» του. Αρκεί να δηλώσει στον αναγνώστη σε ποιο σημείο της ήδη κεκτημένης γνώσης εντάσσεται η δική του συμβολή, πού θα στηριχθεί η κατασκευή και μετά να τον οδηγήσει συνθετικά στο προϊόν της έρευνάς του.

Τα πράγματα αλλάζουν ριζικά αν ο συγγραφέας εισάγει μια «επιστημονική επανάσταση», μια «ρήξη» με την προηγούμενη γνώση ή αν ο αναγνώστης στον οποίο απευθύνεται δεν είναι μέλος της επιστημονικής κοινότητας. Η έκθεση της επιστημονική γνώσης είναι αναγκασμένη στις περιπτώσεις αυτές να λάβει υπόψη της εμπόδια τελείως διαφορετικής τάξης, εμπόδια ισχυρών προκαταλήψεων και προϋδεάσεων, εμπόδια προηγούμενης γνώσης. Κι απέναντι σε αυτά τα εμπόδια, πέραν όσων ήδη σκιαγράφησα ως πορεία σταδιακής σύνθεσης και αύξησης των προσδιορισμών απαιτείται πρωτίστως η απόδειξη της ανεπάρκειας των υφιστάμενων παραστάσεων και ερμηνειών του πράγματος, η κατάκτηση της επίγνωσης της άγνοιας — κι αυτή συνδέεται πάντα με έναν, σχεδιασμένο από την πλευρά του κειμένου, αιφνιδιασμό του αναγνώστη, μια συνάντηση με το αναπάντεχο.

ⁱ Βλ. χαρακτηριστικά Hans Joachim Meyer, *Rhetorik in der Wissenschaft*, Στουτγάρδη και Λειψία: Hirzel, 1998.

ⁱⁱ Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft, Werke* [έκδοση του W. Weischedel], Φραγκφούρτη 1968: Suhrkamp, τ. X, §53 σ. 266. [ελλ. Έκδοση σ. 265]

ⁱⁱⁱ Ο.π., σ. 266-267 [266].

^{iv} τόμ. 15, σ. 268.

^v τόμ. 3, σ. 56.

^{vi} Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft, Werke* [έκδοση του W. Weischedel], Φραγκφούρτη 1968: Suhrkamp, τ. X, [Πρώτη εισαγωγή] σ.33, [BXLIX] σ. 103, [B255] σ. 295.

^{vii} Ο.π., [B254 κ.ε.] σ. 294 κ.ε.: Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, τ. 1, *Werke*, ό.π., τ. III, [B176 κ.ε.] σ. 187κ.ε.: Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, τ. 2, *Werke*, ό.π., τ. IV, [B740 κ.ε.] σ. 612κ.ε

^{viii} Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, τ. 1, ό.π., [B176-178] σ. 187-188.

^{ix} Ο.π., [B179] σ. 189.

^x Ο.π., [B179-180] σ. 189.

^{xi} Ο.π., [B181] σ. 190 και [B185] σ. 193.

^{xii} Βλ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, τ. 2, *Werke*, ό.π., τ. IV, [B741] σ. 613 και [B746], σ.617· Immanuel Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, Werke*, ό.π., τ. IX, [A,VII-XXIV] σ. 13-24.

^{xiii} Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, τ. 1, ό.π., [B179] σ. 189.

^{xiv} Βλ. Hegel, WL, 6/553

^{xv} Hegel, WW, τόμ. 4, σ. 413

^{xvi} Στην ελληνική έκδοση σε μετάφραση Σκουριώτη: Καρλ Μαρξ, *Το κεφάλαιο*, τόμ. Α', Αθήνα 1957, σ. ρ'.

^{xvii} Κ. Μαρξ, Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τόμ. Α', Αθήνα 1989 σ. 66.

^{xviii} Sigmund Freud, «Some Elementary Lessons in Psycho-Analysis», Sigmund Freud, *Werkausgabe in zwei Bänden*, (επιμ. Anna Freud και Ilse Grubrich-Simitis), Φραγκφούρτη 1978: Fischer, τόμ. 1, σ. 156 κ.ε.

^{xix} Kuhn 1981: 103